

Hosszú menetelés, kihasznált kiskapuk

A magyar–izraeli diplomáciai kapcsolatok története
a kapcsolatok újrafelvételéig

Jelen írás megpróbálja felvázolni azt, hogy milyen körülmények között vette fel újra a diplomáciai kapcsolatot Magyarország Izraellel. A kezdetekhez visszanyúlva utal az előzményekre, arra, hogy a magyar államnak és Izraelnek milyen kapcsolatai voltak a történelem folyamán. Az elemzésnek figyelembe kellett vennie, hogy a zsidó állammal szomszédos országok – melyekkel Magyarország szintén kapcsolatokat ápolt – ellenségesen viszonyultak Izrael Államhoz, és ezt a tényt a magyar diplomáciának is minden lépésénél szem előtt kellett tartania.¹

A diplomáciai nyitás történetéhez szorosan hozzátartozik, hogy az 1948 óta létező zsidó állam és Magyarország közötti viszony miként alakult a kezdetektől a diplomáciai kapcsolat 1967-es megszakításáig, majd annak 1989-es újrafelvételéig. A vészidőszak után, amelyben a vidéki zsidóság háromnegyede és a budapesti zsidók negyven százaléka elpusztult, a magyarországi zsidóság identitása megváltozott. Az életben maradt nagyobb nyitottsággal fordultak a korábban marginális áramlatként jelen lévő cionizmus felé. Nem csak Magyarországon volt ez így: Európa megmaradt zsidósága egyre inkább azonosult a zsidó nemzeti mozgalommal. A DP-táborok (Displaced Persons Camp – hontalan menekültek tábora) valóságos otthonai voltak az immár reálisnak tűnő cionista elgondolásoknak.² A magyar–izraeli diplomáciai kapcsolatok a két ország viszonyát tükrözik, azonban a magyar–izraeli kapcsolatrendszer sem érthető meg a zsidóság belső történelmének ismerete nélkül. A friss állam polgárai ugyanis főként a holokauszt által érintett országokból érkeztek, és az izraeli diplomáciai kar egy részére is jellemző volt a különleges, személyes érintettségből fakadó kapcsolódás a régióhoz.

Izrael kezdetben elsősorban zsidó bevándorlást biztosító területként („rezervoárként”) tekintett Kelet-Közép-Európára, és kétoldalú egyezményekkel igyekezett biztosítani a zsidók „hazatérését”. A magyar állam megpróbálta a kivándorlást kölcsönösségi alapon kezelni a Magyarországra irányuló visszavándorlással. Az 1949-es,

* A szerző a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa (1083 Budapest, Ludovika tér 2. Novak.Attila@uni-nke.hu).

1 A szöveg *A magyar–izraeli diplomáciai kapcsolatok felvétele az 1980-as években* címmel elhangzott előadás kibővített, írásos változata (*Kádár-korszak, kádárizmus, korlátozott mozgástér: magyar modell?* Országos Jelenkortörténeti Konferencia, Miskolc, 2022. szeptember 1–3.). A tanulmány a szerző korábbi, a témával foglalkozó írásaiból is merített: Novák, 2018; Novák, 2023a.

2 Számos könyv és tanulmány szól erről. Lásd például: Patt–Berkowitz, 2010; Frojimovics, 2015.

úgynevezett 3100-as egyezmény hatálya alá tartozó magyar állampolgárokat csak abban az esetben engedte ki Izraelbe, ha Izrael is engedett visszavándorolni meghatározott számú – főleg kommunista szimpatizáns és a nehéz életkörülmények miatt Magyarországra visszatérni akaró – magyar származású izraeli állampolgárt.³ A következőkben a magyar–izraeli kapcsolatok szakaszait vesszük sorra 1948-tól 1989-ig, amikor is az 1967-es szakítást követően a két állam ismét felvette egymással a diplomáciai kapcsolatokat.

A kezdetek, 1948–1949

1948. május 21-én a magyar Minisztertanács elvi hozzájárulását adta az Izraellel történő kapcsolatfelvételhez. Az izraeli követség 1948 novemberében kezdte meg működését Magyarországon. A követ egy korábbi cionista tisztviselő, az erdélyi Shmuel Bentzur (Péterfi Endre) volt, aki már 1947 óta Magyarországon tartózkodott mint az Ihud Mapai baloldali cionista párt Izraelből delegált kiküldötte.⁴ Az izraeli követség személyi állománya részben korábbi cionista *shlichok*ból (kiküldöttekből) tevődött össze, részben olyan diplomatákból, akiknek kapcsolataik voltak a korábbi cionista pártokkal, mozgalmakkal. A korábbi mozgalmi élet következtében a magyar zsidóság számára – a kor viszonyaihoz képest – integrált módon működött a külképviselet: a magyar zsidók azt érezték, hogy a követség értük van, és az ő érdekeiket is képviseli. Ez világosan megmutatkozott abban, ahogyan a kommunista hatalomátvétel után rossz helyzetbe kerülő, például kitelepítésre szánt zsidók tömegesen fordultak segítségért a Gorkij fasori követséghez. Nem a követség múlt, hogy keveset tudtak segíteni.⁵

Izrael diplomáciai aktivitásának fő célja a bevándorlók megszervezése volt. A nagykövet – az 1917-ben Bécsben, Georg Überall néven született Ehad Avriel (1917–1980) Csehszlovákiában és Magyarországon képviselte Izraelt, de nem Budapesten tartózkodott állandóan, hanem Prágában – szinte az első pillanattól kezdve tárgyalásokba bocsátkozott a kivándorlásról.⁶ A rezidens diplomata, Mos(h)e Carmilly Weinberger (Weinberger Mózes, 1908–2010), aki korábban rabbi volt Kolozsváron, alkonzulként és kulturális attaséként szintén „alija tisztviselőként” tevékenykedett.⁷

1949. október 20-án – hosszas és többfordulós tárgyalások után – 3100 ember kivándorlásáról született megállapodás.⁸ Az egyezmény szerint ebből ezer fő

3 Lásd: Dombi, 2020.

4 Bentzur Kolozsváron született 1906. július 15-én, 1934-ben vándorolt ki Palesztinába és 1973. április 29-én halt meg. <http://mfa.gov.il/memorial/Pages/PerpetuatedPages/Bentzur-Shmuel.aspx>.

5 MNL OL XIX–J–1–k Izrael 1945–1964. TÚK iratok.

6 Smuel Bentzur különböző beosztásokban 1952-ig Magyarországon maradt, ezt követően 1952-től az izraeli Külügyminisztérium Kelet-európai Osztályának helyettes vezetője, majd 1953-tól 1955-ig vezetője lett. <http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Ehad-Avriel.aspx>.

7 Garai, 1979. 188–197.

8 A Magyar Népköztársaság és Izrael Állam kivándorlási egyezménye 1949. október 20. MNL OL XIX–j–1–k 11401/1949. Garai november 30-ra datálja az egyezményt. Garai, 1979. 173–180.

családegysítés keretében mehetett ki, kétezer fő 65 év feletti kivándorló volt, 40 fő a vezető cionistákból és 60 fő azok családtagjaiból kerülhetett ki. A cionista vezetőket és családtagjaikat a különböző politikai pártok megállapodásának megfelelően választhatták ki. A kivándorlók – elvben – 5000 forintot vihettek magukkal. 1952 augusztusáig a 3100 főből 2800-an már eljutottak Izraelbe, és sikeresek voltak a vagontranszferrel kapcsolatos megállapodások is.⁹

Az 1949 januárjában elfogadott kereskedelmi egyezmény lehetővé tette Izrael számára, hogy a Magyarországról importált termékekért magyar fizetőeszközben fizessen, ami azt is jelentette, hogy Izrael használni tudta a kivándorlók eladott értékeiért kapott pénzt, amit később az illető megkapott.¹⁰ Magyarország beleegyezett abba, hogy izraeli exportja értékének 27,5 százalékáért izraeli termékeket vásárol. Az egyezmény jelentős áruforgalmat tett lehetővé, ám a különféle problémák miatt az ebben rejlő lehetőségeket nem sikerült teljesen mértékben kihasználni.¹¹

A kapcsolatoknak volt egy másik érdekes dimenziója is. A kezdetben Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitközségként működő budapesti ortodox hitközség (mely 1950 után a Budapesti Izraelita Hitközség Ortodox Tagozataként funkcionált) kóser húskonzervek formájában úgynevezett szeretetsomagokat küldött Izraelbe.¹² Az adományokkal az egyébként szintén nehéz helyzetben lévő magyar állam polgárai segítettek enyhíteni Izrael élelmezési problémáin. Halpert József, a budapesti ortodox hitközség főtitkára úgy vélte, hogy az akciót a tel-avivi főrabbinátus szervezte, a budapesti hitközség szerint viszont a palesztinai főrabbinátus volt a kezdeményező még 1948-ban.¹³ 1957 után több szeretetsomagot már nem küldtek, viszont a kóserhús-export tovább folytatódott Izraelbe (az izraeli exportra készített kóser hús magyarországi rituális előfeltételeit az izraeli főrabbinátus ugyanis elismerte).¹⁴ Ezeknek a szállítmányoknak az ügye téma volt a diplomataik találkozóin, és az izraeli nagykövetség is rendszeresen foglalkozott vele.¹⁵

A diplomáciai kapcsolatokról összességében annyit lehet elmondani, hogy – noha magas szintűek voltak – nem voltak teljesek, mivel a magyar fél nem volt hajlandó nagykövetet küldeni Tel-Avivba. Az izraeli fél kérése ellenére 1967-ig ügyvivő képviselte a magyar államot Izraelben. Ez azért is disszonáns volt, mert például

9 Garai, 1979. 173–180.

10 Magyar limit nem volt, viszont az izraeliek családonként 15–20 ezer forint értékű tulajdon kivételét engedélyezték.

11 Govrin, 2009. 4.

12 Novák, 2023b.

13 Halpert József, a budapesti ortodox hitközség főtitkára levele Schachter Salamonnak (Tel-Aviv). Budapest, 1948. április 19. MAOIH Levéltára. 279/1948.; A budapesti ortodox hitközség levele a (néven nem nevezett) miniszterhez. Budapest, 1948. március 24. MAOIH Levéltára.

14 1962 májusában az izraeli főrabbinátus kóser osztálya (S. Efromi rabbi) Sebestyén Antalhoz, a BIHOT főtitkárához írott levelében (5722 Ijjár 18, 1962. május 22. Pesach Seni) megerősítette Mose (Majse) Weisz autoritását a vágásokkal kapcsolatosan. MAOIH Levéltára.

15 Felmerült például azon a beszélgetésen is, amikor (1962. november 3-án) a Külügyminisztérium protokoll-osztályának helyettes vezetője, Skonda Ödön fogadta Meir Shachart, Izrael ideiglenes ügyvivőjét. ÁBTL O–12/233. Shachar Meir.

a Szovjetunió is nagyköveti szinten képviseltette magát Izraelben, amire a teljes diplomáciai kapcsolatot óhajtó izraeliek gyakran hivatkoztak.

Elhidegülő kapcsolatok, 1949–1956

A már korábban is megfigyelhető cionistaellenes vegzálások a Magyar Cionista Szövetség 1949. márciusi feloszlata és egyes kivándorló csoportok elfogása után újabb és minden eddiginél radikálisabb korszakukba léptek. Izrael Állam nemcsak hogy nem lépett „forradalmi” útra, hanem az 1949. január végén megtartott választásokon a szociáldemokrata irányultságú Mapai párt lett a kormány vezető ereje. Ráadásul a jobboldali és vallásos erők is komoly súlyt szereztek maguknak: David Ben-Gurion a progresszívekkel és a vallásosokkal együtt alakított kormányt. Új korszak kezdődött: Kelet-Európában bizalmatlanul szemlélték Izraelt, a titkosszolgálatok pedig megfigyelés alatt tartották az izraeli követségeket. Folyamatos vita volt a magyar és az izraeli kormány között a kivándorlók számát illetően, és a magyar hatóságok minden egyes csoport távozásának engedélyezését az Izraelből Magyarországra visszavándorolni akaró magyar minél zavartalanabb „kiengedéséhez” kötötték.¹⁶

A cionista mozgalom feloszlata (1949. március) után az izraeli diplomáciai testület arra az álláspontra helyezkedett, hogy tevékenysége nem veszélyeztetheti a helyi zsidó közösséget, így a helyi hivatalos zsidósággal való kapcsolatait is minimálisra korlátozta. Az izraeli diplomaták attól is tartózkodtak, hogy nyilvános rendezvényeken zsidó személyiségekkel együtt vegyenek részt. Nem kezdeményeztek kapcsolatokat, de a megkeresésekre reagáltak. A későbbi visszaemlékezések szerint naponta 50-60 zsidó kereste meg a követséget, és általában is 200-300 ember értesült a követség tevékenységéről. A diplomaták otthonaiban tartott rendezvényekre (*hanuka*, *purim* stb.) meghívták a zsidó közösség tagjait, és a függetlenség napi (*Yom Haatzmauth/Jom Háácmaut*) fogadásokra is sokan elmentek. 1948 és 1950 között a követség 27 hivatalos tájékoztató füzetet is készített, amelyeket másolatokban terjesztett. 1950-ben az izraeli követség dr. Gellért Endre korábbi cionista vezetőt alkalmazta információs tisztviselőként, és attól kezdve közreműködésével havi, majd heti rendszerességgel adták ki ezeket a brosrákat eleinte ezer, majd ötezer példányban.¹⁷

Az Ehud Avrielt váltó Shmuel Elyashiv (Samuel Friedman, 1899–1955) 1950. július 13-án adta át megbízólevelét Budapesten, és szintén Prágából irányította az ügyeket.¹⁸ Bentzur „helyi” misszióvezetőként, első titkárként és konzulként maradt Budapesten, és 1951 elejétől, amikor Elyashivot moszkvai nagykövetté nevezték ki, ő vezette a budapesti követséget. Az új nagykövet, a Németországban

16 Garai, 1979. 191.

17 Uo.

18 Elyashiv 1899. október 11-én született Pinszkben, Oroszországban, 1934-ben vándorolt ki Palesztinába. 1955. június 20-án halt meg. <http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Samuel-Eliashiv.aspx>.

született Avner Gershon (Hirsch, 1919–1991) 1952-ben érkezett Budapestre.¹⁹ Gershon nagyon aktív volt, de nem maradt sokáig Magyarországon, 1953-ban már Londonban folytatta diplomáciai pályáját.

1951-ben az izraeli követség meglehetősen bátran interveniált (valójában egyedül) azon kitelepítettek érdekében, akik rákerültek az 1949-es megállapodás kivándorlási listájára.²⁰ Ez tulajdonképpen legitim akció volt a potenciális állampolgárok érdekében. George Garai szerint újabb szintet jelentett az, hogy az izraeli követ a magyar hatóságokkal folytatott tárgyalásai során a védelemért folyamodó budapesti zsidókra hivatkozva az *alija* potenciális tömegét tudta „felmutatni”. A kitelepítések első hulláma után az izraeli követség naponta több száz belépési engedélyt adott ki, és Bentzur hetente kétszer tájékoztatta a magyar Külügyminisztériumot azzal a céllal, hogy a magyar hatóságok belássák: a zsidók nem annyira boldogok Magyarországon. Ezt a megállapítást egy 1951. július 16-i jelentés is alátámasztja, amely leírja, hogy a követség olyan igazolványok kiosztását kezdte meg, melyek azt igazolják, hogy a követségen jelentkezőt kivándorlásra előjegyezték. Kérdőíveket töltettek ki az emberekkel, hogy kérik a kivándorlásukat. Egy állambiztonsági ügynök július 2-án jelentette, hogy Péterfi Endre (Shmuel Bentzur) követ dr. Kalmár György budapesti ügyvéddel közölte: „A követségnél naponta megforduló több száz főnyi tömeggel a követségnek az a célja, hogy ezzel demonstráljon a kormány felé, bizonyítva azt, hogy a magyarországi zsidók a Magyarországról való kivándorlás mellett foglalnak állást.”²¹

1952–1953 fordulóján a Slánský-per, az abban született súlyos és halálos ítéletek, valamint izraeli diplomaták kiutasítása (például Magyarországról is), továbbá a tervezett moszkvai orvosper fagypontra helyezték a térség és benne Magyarország kapcsolatait a zsidó állammal. Az 1952 novemberében Prágában letartóztatott Rudolf Slánský ügyében szintén őrizetbe vették a Magyarországon is „tevékenykedő” Mordechai Oren (1905–1985) izraeli újságírót és szakszervezeti vezetőt. Alig két hónappal azután, hogy 1952 decemberében Arie Kubovy prágai izraeli nagykövetet kiutasították Csehszlovákiából, a magyar hatóságok 1953 februárjában Yosef Walter budapesti izraeli kulturális attasét „persona non gratának” nyilvánították és kiutasították az országból. Az anticionista hullám nem kímélte Romániát és a Német Demokratikus Köztársaságot sem.²²

Oren letartóztatása kapcsán az a tény, hogy egy, a népi demokráciával nem ellenséges ország állampolgárát, aki ráadásul újságíró volt az *Al-Hamishmar* című lapnál, csak úgy őrizetbe veszik és felhasználják egy politikai perben, nagy megrázkódtatást okozott az izraeli baloldalon és különösen a Mapam pártban. Moshe Sneh (Mose Szné) követői, akik a párt baloldali szárnyát alkották, nem voltak hajlandók elítélni a Slánský-per, aminek következtében el kellett hagyniuk a pártot, és az Izraeli Kommunista Párthoz csatlakoztak. Ugyanakkor mivel a Mapam nem volt

19 Gershon 1933-ban vándorolt ki Palesztinába. 1991. január 22-én hunyt el. <http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Avner-Gershon.aspx>.

20 Kovács, 2003. 5–39.

21 Jelentés. Budapest, 1951. július 16. Tárgy: Cionista vonal. ÁBTL 3.1.5. O–17169.

22 Lásd: Lacqueur, 1956; Herf, 1994; Timm, 2006.

eléggé kritikus a Szovjetunióval szemben, egy másik csoport 1954 augusztusában Ahdut Haavoda néven pártot alapított. A folyamat végén ez a kis párt összeolvadt a Mapai párttal, hogy közösen létrehozzák az Izraeli Munkapártot.

A szovjetellenes hangulattal is összefüggött, hogy 1953. február 9-én az izraeli Ramat Ganban támadás érte a szovjet nagykövetséget. A moszkvai letartóztatások hírére (az akkori sztálini tisztogatások főleg zsidó származású orvosokat érintettek) valaki bombát dobott a szovjet külképviselet kertjébe. Bár senki sem halt meg, a szovjet felháborodás óriási volt. Hiába határolódott el a történetektől már másnap a Kneszetben az izraeli kormány nevében David Ben-Gurion miniszterelnök, a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatot Izraellel. A szovjet-izraeli viszony csak 1954 júniusában állt helyre.²³

A magyar forradalomtól a kapcsolatok megszakításáig, 1956–1967

Zvi (Cvi) Erez izraeli történész dokumentumközléséből tudjuk, hogy 1956-ban a Magyarországon dolgozó izraeli diplomaták, Katriel Katz követ és Jitzhak Efrat első beosztott pontosan tájékoztatták a jeruzsálemi külügyminisztériumot a budapesti eseményekről. Bécsben az a Shmuel Bentzur volt a követ, aki 1948-ban átnyújtotta Molnár Erik külügyminiszternek Izrael Függetlenségi Nyilatkozatát és az Ideiglenes Nemzeti Kormány kísérőlevelét, amelyben azt kérte, hogy a Magyar Köztársaság ismerje el az új államot. Hazatérte után az izraeli külügyminisztériumban ő számított az első számú magyarszakértőnek. 1956-ban Efrat elküldte neki a Rajk László rehabilitációjáról szóló jelentését. Az izraeli külügyminisztérium főkoordinátora október 22-én körtáviratot intézett valamennyi kelet-európai izraeli követségnek, melyben a jövő nagy reményének nevezte azt, hogy a körvonalazódó új magyar vezetésben nem lesznek zsidók: ez jellemezte az izraeli követség (amúgy ebben az időszakban érthető) etnocentrikus attitűdjét, melynek alapján nem volt különbség a kor magas rangú kommunista pártapparatsikja és egy párttagsággal nem rendelkező magyar állampolgár között, ha az éppen zsidó származású volt.²⁴

Izrael megítéléséről és a magyarországi viszonyokról sokat elmond, hogy – izraeli jelentések szerint – amikor az 1956-os felkelők elfoglalták az ÁVH egyik (pontosan meg nem nevezett) épületét, az egyik faliszekrényben megtalálták a budapesti izraeli követség valamennyi ajtókulcsának másolatát. A felkelés kitörése után kis idővel az izraeli külügyminisztérium kelet-európai csoportfőnöke felkérte Shmuel Bentzurt, hogy utazzon Magyarországra. A Közel-Kelet közben már forrongott. Október 25-én Izrael országos mozgósítást rendelt el, háborúra készült. Bentzur október végén eljutott Budapestre, és október 31-én kivándorlással kapcsolatos jegyzéket adott át a Külügyminisztériumban. November 3-án Szarka Károly külügyminiszter-helyettes írásos nyilatkozatot tett a kivándorlás engedélyezéséről, amit a zsidó kivándorlást kiemelten kezelő izraeli diplomácia óriási sikerként könyvelt el.

23 Ro'i, 1978; Govrin, 2011.

24 Erez, 1992. 794–799.

Ami a későbbi események vonatkozásában érdekes, hogy az egyébként a zsidóság szempontjait elsődlegesnek tekintő izraeli diplomaták – a washingtoni izraeli követség jelentésére is alapozva – pontosan felmérték, hogy a forradalom alatti antiszemita cselekmények (melyek kétségkívül voltak) kihangsúlyozása az új hatalom érdekeit szolgálja, és nem felel meg a valóságnak.²⁵

Rafi Vago kolozsvári születésű történész, a tel-avivi egyetem szenior tanára egy 2016-os, *A holokauszt utáni és a forradalom utáni izraeli bevándorlási hullámok összehasonlító felmérése* című előadásában részletesen kitért az 1956-os forradalomra, és megállapította, hogy a közvélekedéssel szemben a kivándorlásnak két hulláma volt: kezdetben mindenki engedélyek nélkül, illegálisan távozott, később viszont az újonnan felálló Kádár-kormány engedélyezte a kivándorlást. A kiengedett magyar zsidók 200-300 fős konvojokban Jugoszlávián keresztül mentek ki a legnagyobb titokban, és 60 kilót vihettek magukkal személyenként.²⁶

Golda Meir, Izrael új külügyminisztere 1956 novemberében New Yorkból azért sürgönyözött, hogy a Budapestre delegált izraeli nagykövet, Meir Tuval (1905–1982) – aki, bár augusztusban nevezték ki, csak november 20. után érkezett meg Budapestre –, még ne adja át a megbízólevelét a Kádár-kormánynak, mivel-hogy így is kritizálták Izraelt, hogy szóba áll az új magyar rezsimmel, mely szovjet szuronyok segítségével került hatalomra.²⁷

A Kádár-rendszer megszilárdulását követő kisebb-nagyobb csatározások után a két ország kapcsolata valamennyire rendeződött (a vitás ügyek között budapesti izraeli diplomaták ügynevezett „csempészési ügye”, izraeli diplomaták kiutasítása, egy magyar színész izraeli letartóztatása, valamint a kivándorlásért cserébe Magyarországnak fizetett izraeli pénz szerepelt). Az 1960-as évek elején békésen alakultak a diplomáciai kapcsolatok. Az izraeli fél által Budapestre küldött diplomaták között a baloldali kibuctagtól az újságíróig sokféle ember volt. A magyar külügyi apparátus arab országokkal foglalkozó részlege nem nagyon szorgalmazta a kapcsolatok szorosabbra fűzését, ugyanakkor voltak olyanok (főleg a gazdasági élet szereplői közül), akik ezt mégis szerették volna.²⁸

A két ország közötti kapcsolatok érdekes fázisát jelentették az Eichmann-pert érintő magyar és kelet-közép-európai állásfoglalások. Magyarország Kádár János helyzetértékelésére alapozva elutasította, hogy az ügyet „zsidó témaként” kezeljék. A magyar vezetés a szovjet iránymutatást követve kezdetben azt képviselte, hogy Eichmann ki kell adni annak az országnak, ahol bűneit annak idején elkövette. A kádári instrukciók alapján átdolgozott és MSZMP politikai bizottsági határozattá emelkedett, szovjet elképzelést tükröző „akciótervet” 1960 októberében mégis hatályon kívül helyezték. A „baráti országokkal – a Szovjetunióval, Csehszlovákiával és Lengyelországgal – való konzultáció” nyomán Eichmann kiadatása lekerült a napirendről, „mivel egy ilyen kérés elutasítása csorbítaná a szocialista országok

25 Uo.

26 Rafi Vago előadása. Lásd: Lukácsi Katalin: *Konferencia az 1956-os forradalomról Izraelben*. <https://www.korosiprogram.hu/hirek/konferencia-az-1956-os-forradalomrol-izraelben>. Lásd még: Lénárt, 2022.

27 Rafi Vago előadása.

28 Erre utal Oblath György 1967. áprilisi izraeli látogatása. Novák, 2020.

tekintélyét”. A négy „baráti állam” abban is egyetértésre jutott, hogy a tel-avivi diplomáciai kérés ellenére nem engedik be országukba az izraeli különleges nyomozó szerv képviselőit „anyaggyűjtés és kihallgatások foganatosítása” céljából. Ezt a munkát Magyarország vállalta magára. A „változtalan politikai célkitűzések” (vagyis „antifasiszta bázisról támadni a nyugatnémet neofasizmust és a cionizmust”) érdekében módosított stratégia szerint a jeruzsálemi perhez, amelynek megrendezésében már nem kételkedtek, csak olyan dokumentáció volt kiszolgáltatható, melyet előzőleg az arra illetékes szervek politikailag, ideológiailag és belügyi szempontból többszörösen ellenőriztek. Az ekképpen előkészített és „bizonyító erejű” anyag Izrael részéről való „agyonhallgatását” pedig úgy lehetett megakadályozni, hogy azokat az átadással egy időben publikálták is. 1961 végén egy korábban nem létező kiadó, a „Pannonia” adta ki angolul és németül az *Eichmann Magyarországon* című forráskiadványt.²⁹ Ezt a magyar nyelven soha közzé nem tett dokumentumegyüttest a második világháború utáni három esztendő legismertebb holokauszt-szakértője, az 1948 után elhallgattatott Lévai Jenő (1892–1983) történész-újságíró rendezte sajtó alá. A hirtelenjében előrangotott Lévai volt az egyetlen, akit a hatóságok „kellő módon előkészítettnek” gondoltak, s engedélyezték tanúként való megjelenését az 1961. április 11-én kezdődött, több mint négy hónapon át tartó és Eichmann kivégzésével végződő jeruzsálemi perben.³⁰

A magyar–izraeli kapcsolatok intenzívebbé válása ellen hatott, hogy Ludwig Erhard német szövetségi kancellár és Levi Eshkol (Lévi Eskól) izraeli miniszterelnök 1965 májusában megállapodott a teljes körű diplomáciai kapcsolatok felvételéről. A megállapodás – amelyet a Kneszet 1965 márciusában fogadott el – az 1952-es kárpótlási egyezmény óta a legnagyobb esemény volt az NSZK és Izrael közötti kapcsolatokban. A kapcsolatfelvételt Izraelben nagy belpolitikai vita övezte, és a német vezetők is hezitáltak, mert nem akarták, hogy a Német Szövetségi Köztársaság viszonya megromoljon az arab világgal. Ami a kapcsolatok felvételét gyorsította, az volt, hogy 1965 februárjában, miután kiderült, hogy a nyugatnémetek fegyvereket adtak el Izraelnek, Walter Ulbricht, a keletnémet állampárt vezetője látogatást tett Kairóban. Az egyiptomi látogatást megelőzték a Moszad 1962-ben Németországban és Svájcban végrehajtott akciói az egyiptomi rakétaprogram német résztvevői ellen. Az akciókat követően Ben-Gurion nyomására 1963-ban lemondott a Moszad vezetője, Isser Harel (1912–2003). A Német Szövetségi Köztársaság és Izrael kapcsolatainak alakulását az alapozta meg, hogy német részről teljes felelősséget akartak vállalni a múltban a zsidóság ellen elkövetett tettekért, és a NSZK ezzel együtt kívánt az új Európa része lenni.³¹

A nyugatnémet–izraeli kapcsolatok javulására több kelet-európai ország idegesen reagált. A magyar állambiztonsági szervek például a zsidóságot állandóan NSZK-ellenes nyilatkozatokra akarták készíteni (sokszor sikerrel). Ezenfelül arra, hogy tiltakozzanak az izraeli külképviseleten a kapcsolatok pozitív alakulása miatt,

29 *Eichmann in Hungary*, 1961; *Eichmann in Ungarn*, 1961.

30 Lásd: Zombory, 2019.

31 A német–izraeli kapcsolatokra: Stauber, 2022.

morálisan is helyezzenek nyomást az izraeliekre, ezzel tovább csökkentsék a képviselőket amúgy is korlátozott befolyását a magyar zsidóságra. Oly módon akartak morális bélyeget rásútni a Szovjetunió ideológiai és politikai ellenfelének tartott NSZK-ra, hogy a propagandában a náci Németország utódjának nevezték, ahol volt nácik ismét magas posztot tölthetnek be.³²

Eközben voltak gazdasági kapcsolatok Magyarország és Izrael között. Oblath György (1917–2012), a magyar külkereskedelem későbbi meghatározó alakja, aki az 1960-as évek közepén a Hungarotex Külkereskedelmi Vállalat igazgatója volt, 1967 áprilisában közel-keleti útja során Izraelben járt és találkozott David Golan külkereskedelmi államtitkárral. Golan elmondta neki, hogy Izrael hasonló megállapodást akar kötni Magyarországgal, Bulgáriával és Jugoszláviával, mint amilyen kereskedelmi egyezményt Romániával kötött.³³ Ezekben az évtizedekben a Nyugat számára Románia sok szempontból Kelet-Európa „bezzeg-országa” volt. A Ceaușescu-féle Románia különutas külpolitikája az izraelieknek is imponált, és megfelelt a zsidó állam külpolitikai érdekeinek. Az izraeli fél azonban hiába ostromolta a magyar szerveket a kapcsolatok szorosabbá tétele érdekében. Ennek egyik jele az volt, hogy az izraeli javaslat ellenére a Malév nem indított közvetlen légi járatot a két ország között. Sőt a magyar fél a politikai ellentétek következtében a kapcsolatok szűkítésében volt érdekelt. Ezt mutatja, hogy amikor a budapesti izraeli diplomaták egy-egy konkrét ügyben a magyar külügyminisztériumhoz fordultak, a magyar partner a kéréseket különféle minisztériumokba delegálta, ahol aztán még az izraeli tárgyalási szándékot is „sikerrel” neutralizálták.

Az 1967-es hatnapos háború következtében – a különutas Románia kivételével – az összes kelet-európai szocialista ország megszakította kapcsolatait a zsidó állammal. David Giladi, az akkori budapesti ügyvivő így emlékezett vissza az eseményekre: „Felhívtak a Külügyminisztériumba Beck István osztályvezetőhöz, aki szóbeli jegyzéket adott át az izraeli kormány részére, melynek a lényege az volt, hogy ha az izraeli kormány nem szünteti meg a Szíria elleni hadjáratot, akkor az a veszély áll fenn, hogy Magyarország megszünteti a diplomáciai kapcsolatait Izraellel. Másnapra kérték a választ. Egy héttel a hadjárat elindulása után Beck István újra felhívott, hogy sajnálattal közli: a magyar kormány elhatározta, hogy megszünteti a diplomáciai kapcsolatait Izraellel.”³⁴

1967 után nem voltak közvetlen diplomáciai és gazdasági kapcsolatok a két ország között. Az Izraelbe utazni vágyó magyar állampolgárok harmadik országban, többnyire Ausztrián vagy Cipruson keresztül jutottak el a zsidó államba.

32 Lásd például: Kovács, 2019.

33 Novák, 2020.

34 Lukács–Fülöp, 2000.

A közeledés évei, 1982–1989

Az első lépések, 1982–1985

Az 1980-as évek elején a magyar zsidóság kezdett kivergődni a magyar állam által rárakott béklyóból. A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (MAZSIHISZ) képviselői részt vettek a Zsidó Világkongresszus (ZSVK) európai tagozatának ülésén, 1981-től a MAZSIHISZ tagja lett a ZSVK kormányzó testületének is. Az európai tagozat vezetősége 1982 novemberében látogatást tett Budapesten. Az amerikai tagozathoz való kapcsolódások is aktívak maradtak. Arthur Schneier főrabbi, a Zsidó Világkongresszus amerikai tagozatának elnöke már 1982 nyarán – magyarországi látogatásán – közvetítette Yosef Burg izraeli vallásügyi és belügyminiszter óhaját, hogy Budapestre szeretne látogatni.³⁵

1981 májusában a Magyar Zsidók Világszövetsége bécsi tagozatának meghívására az *Új Kelet* című, magyar nyelvű izraeli lap munkatársai több száz fős közönség előtt tartottak előadást az izraeli kül- és belpolitikáról, valamint „azokról a nemzetközi síkon folyó kezdeményezésekről, amelyeknek célja megörökíteni a Beth Hatefutsothban [Bét Hátfucot, Diaszpóra Múzeum, Tel-Aviv] a magyar nyelvterület-ről elszármazott zsidók szellemi hagyatékát”. A rendezvényen a bécsi főrabbi, Akiva Eisenberg (1908–1983) és Izrael bécsi nagykövete, Yissakhar Ben-Yaakov (1922–) is jelen volt. Az *Új Keletet* Yeshurun Eliyahu (Szabó Ödön, 1914–2003) és a lap akkori főszerkesztője, Rappaport Ottó (1921–1993) (egykori) erdélyi színházi ember képviselte, a bécsi zsidók nevében pedig Moskovics Simon (1905–1993), a Winter Bankház elnöke szólalt fel. Vezéregyéniségként tűnt fel Zeev Bentsur, a Magyar Zsidók Világszövetsége bécsi tagozatának főtítkára.³⁶

Időközben olyan lépések történtek, melyek fokozatosan megteremtették a „kapcsolati hangulatot”. A Bank of Israel és a Magyar Nemzeti Bank 1983. július 1-jén egyezményt írt alá arról, hogy a kétoldalú kereskedelem fejlesztése érdekében kölcsönösen hiteleket biztosítanak egymásnak, és megkezdik az előkészületeket a kétoldalú gazdasági kapcsolatok intézményi kereteinek kiépítésére. Az izraeli külügyminisztérium szintén megtette az első kis lépéseket a kapcsolatok javítása érdekében. Ösztöndíjprogramot indított, aminek keretében magyar írók és újságírók tölthettek hosszabb-rövidebb időt Izraelben. A program eredményeként látott napvilágot Rapcsányi László (1926–2021) újságíró *Jeruzsálem* című könyve, amely a kortárs Izraelről is objektív képet nyújtott.³⁷ Ám ez a szemlélet nem volt általános, még 1984-ben is jelent meg olyan mű, amely Izrael legnagyobb problémájának a kapitalizmust tartotta.³⁸

35 Feljegyzés. Külföldi vezető személyiség magyarországi tárgyalásairól. MNL OL ÁEH [Állami Egyházügyi Hivatal] anyagok. XIX-A-21-a-11-2/1982.

36 A magyar zsidó világszövetség ünnepi estje. A mi nemzedékünk kötelessége megörökíteni a múlt szellemi hagyatékát a jövő generációk számára. In: *Új Kelet*, 1981. május 29. 5.

37 Rapcsányi, 1984.

38 D. Kardos, 1984. A szerző egyébként Rákosi Mátyás unokahúga volt.

1983-ban Gosztanyi János (1925–1985), a Magyarok Világszövetsége főtíkára meghívására Magyarországra látogatott Moshe Sanbar (1926–2012), az izraeli Nemzeti Bank korábbi vezetője, a Bank Leumi későbbi elnöke. Sanbar a Külkereskedelmi Minisztérium egyik vezetőjének átadta a Bank of Israel üzenetét, hogy szélesíteni kívánják a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatokat. Nem sokkal később három izraeli író, Ben Zion Tomer (1928–1998), az izraeli írószövetség elnöke, Asher Reich (1937–) és Itamar Yazo-Kest (1934–2021) utazott Magyarországra, hogy egy magyar nyelvű modern izraeli költészeti antológia kiadásáról tárgyaljon az Európa Kiadóval. A kötet hosszú vajúdság után végül 1992-ben jelent meg *Dávid tornya* címmel.³⁹ Az írók utazását az izraeli külügyminisztérium és a Cionista Világszervezet (WZO) finanszírozta. Itamar Yazo-Kest szarvasi születésű író és műfordító saját kiadót is létrehozott. Ez volt az EKED, amely több kétnyelvű, magyar–héber irodalmi kötetet kiadott, többek között saját fordításait is.⁴⁰

A magyar zsidó közösség vezetői 1984-ben látogattak el első alkalommal Izraelbe, hogy részt vegyenek a magyar származású zsidók Jeruzsálemben megrendezett nemzetközi konferenciáján. Hivatalos magyar delegáció utazott Tel-Avivba, a Beth Hatefutsoth magyar zsidóságról szóló kiállításának megnyitójára.⁴¹ Nem lehet tudni pontosan, hogy kinek és mikor jutott eszébe a kiállítás megrendezése, de az *Új Keletben* már 1981 tavaszán kezdtek megjelenni erről szóló cikkek. 1981 márciusában a Magyar Zsidók Világszövetsége éves konferenciáján a jeruzsálemi világkongresszus előkészítése mellett a Diaszpóra Múzeumban tervezett kiállításról az hangzott el, hogy „célja bemutatni a magyar zsidóság történetét, vívmányait az évszázad folyamán”.⁴² Az 1984. augusztus 5-én megnyílt kiállítás, amelyhez a Magyar Nemzeti Múzeum és a budapesti Zsidó Múzeum gyűjteményéből is kaptak tárgyakat, óriási diplomáciai és kulturális esemény volt. Nemcsak Izrael zsidósága szempontjából volt figyelemre méltó, hanem a két ország közti kapcsolatok alakulását tekintve is, bár a magyar sajtó a zsidó *Új Élet* című lap kivételével nem számolt be az eseményről.⁴³ Hivatalos magyar delegáció utazott Izraelbe, és a kiállítás kétnyelvű katalógusába írt Scheiber Sándor professzor is.⁴⁴

Aharon Doron (1922–2016), a Beth Hatefutsoth ügyvezető igazgatója az *Új Keletben* már 1984 júliusában név szerint felsorolta a magyar delegáció tagjait.⁴⁵ „A magyar a 33. speciális kiállítás lesz” – mondta Doron, majd hozzátette, hogy a kiállítás anyagi feltételeit a Közéleti Bizottság és a Magyarok Világszövetsége teremtetette meg. Ezt később David Giladi annyiban pontosította, hogy az ötvenezer dollárba került projekt költségeinek felét a Magyar Zsidó Világszövetség New York-i

39 *Dávid tornya*, 1992.

40 *Cvi-haplaot*, 1984–1989.

41 Erről részletesebben: Novák, 2021. 825–838.

42 Új feladatok előtt. In: *Új Kelet*, 1981. március 27. 4.

43 Küldöttség a Bét Hátufocot magyar történelmi kiállításának megnyitásán. In: *Új Élet*, 39. (1984) 17. sz. 3. (1984. szeptember 1.)

44 Ram et al., 1984.

45 Jelentős eseménynek ígérkezik a magyar–zsidó történelmi emlékkiállítás. Aharon Doron szolgálaton kívüli tábornok nyilatkozata az *Új Keletnek*. In: *Új Kelet*, 1984. július 27. 4.

tagozata állta.⁴⁶ Egy, az *Új Kelet*ben megjelent félmondatból tudhatta meg a közvélemény azt is, hogy a Beth Hatefutsoth igazgatója Budapesten járt.⁴⁷

A Magyarországi Izraeliták Országos Képviselete (MIOK) lapja, az *Új Élet* meglepő részletességgel számolt be az eseményekről. A hivatalos kommunikék stílusában megírt szöveg sajátos módon nem nagyon különbözött az *Új Kelet* általában ünnepélyes stílusától. Az Izraelbe utazó magyar delegációt Scheiber Sándor (1913–1985) professzor, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója, Bakos Lajos (1925–1998), a MIOK és a BIH (Budapesti Izraelita Hitközség) alelnöke, dr. Seifert Gézáné főtitkár, dr. Benoschofsky Ilona (1913–1997), a Zsidó Múzeum igazgatója és dr. Dávid Katalin (1923–2023) művészettörténész, az egyházi gyűjtemények szakfelügyelője alkotta.

Erdemes elidőzni kissé a programjukon. A csoport augusztus 2-án utazott Izraelbe. Először a Yad Vashembe látogatott el, ahol a magyar holokauszt-áldozatok tiszteletére Moshe Stern (1935–2023) főkántor zsolnárt mondott, majd Scheiber Sándor a Kaddist, a zsidó halotti imát recitálta. Felkeresték a Herzl-hegyet is, Herzl Tivadar és Nachum Goldmann (1895–1982) sírját, majd végigvezették őket a magyar-zsidó könyvkiállításon. Ezt követően Yosef Burg miniszter fogadta a küldöttséget, majd a Héber Egyetem adott a tiszteletükre ebédet.⁴⁸ Még aznap este a Moria Szállodában a Közéleti Bizottság adott vacsorát, amelyen dr. Rappaport Ottó, Jozsef Weiss és Csengeri Imre beszélt, magyar részről pedig Seifert Gézáné, Bakos Lajos és Scheiber Sándor válaszolt a kérdésekre. Augusztus 4-én délben David Rivlin (?–2011), az izraeli külügyminisztérium kulturális ügyeinek igazgatója ebédre látta vendégül a delegációt a David King Hotelben, este pedig Avraham Burg (1955–) vallásügyi miniszter adott vacsorát a tiszteletükre a Pláza Hotelben. A miniszter üdvözlőbeszédét követően Scheiber Sándor – aki megkapta a Közéleti Bizottság kitüntetését – előadást tartott a Rabbiképző Intézetben folyó tevékenységről.⁴⁹

Másnap a Bar Ilan Egyetem adott fogadást, ahol Emanuel Rackman, az egyetem elnöke köszöntötte a vendégeket, majd a Mezőkövesden született Menachem Zevi Kaddari professzor, az egyetem volt rektora méltatta egykori mesterét, Scheiber Sándort. Ezt követően Aharon Doron igazgató vezetésével megtekintették a Beth Hatefutsoth állandó kiállítását, délután pedig a Zsidó Világkongresszus izraeli tagozata fogadta a magyarokat. A fogadáson részt vett dr. Israel Singer (1942–), a szervezet igazgatója és dr. Sigfried Roth, az Institute of Jewish Affairs igazgatója. Majd következett az a programpont, amiért a delegáció kiutazott: „Este került sor, hatalmas tömeg részvételével, a magyar kiállítás megnyitására. S. [Shlomo] Lahat, Tel-Aviv és Jaffa polgármestere beszédében kiemelte, hogy ekkora hallgatóság még

46 Giládi Dávid: Először egy kiállításához. In: *Új Kelet*, 1984. augusztus 3. 2.

47 A Bét-Hátfucot-akció. A megvalósulás küszöbén. In: *Új Kelet*, 1984. szeptember 18. 4.

48 „Jelen volt az egyetem elnöke, E. E. Urbach professzor, az Izraeli Tudományos Akadémia elnöke és az egyetem világhírű professzorai. B. Ben-Asher professzor, az Institute of Jewish Studies dékánja köszöntötte a vendégeket és Scheiber Sándornak átnyújtotta az egyetem tiszteletbeli professzori oklevelét. Ezra Fleischer professzor szárnyaló beszédben méltatta barátja tudományos érdemeit. Scheiber Sándor héber nyelven mondott mindezért köszönetet.” Uo.

49 Új feladatok előtt. In: *Új Kelet*, 1981. március 27. 4.

nem volt kiállítás megnyitására. S. Z. [Shneur Zalman] Abramov, a W. J. C. [World Jewish Congress, Zsidó Világkongresszus] izraeli tagozatának elnöke szólta, majd Scheiber Sándor héber nyelven megnyitotta a kiállítást. Ez valóban bemutatja szemléltető képeken a zsidók útját Pannóniától napjainkig. Pompás katalógus jelent meg erről ilyen címmel: *The Story of the Jews in Hungary*.⁵⁰

Az izraeli *Új Kelet* részletesen beszámolt az eseményről.⁵¹ Az *Új Élet* viszont tudatosan jelentéktelennek mutatta be az izraeli résztvevők szerepét, és kizárólag a magyar delegációra vonatkozó információkra korlátozta az események ismertetését. Kimaradt az, hogy a megnyitó ünnepi szónoka Yitzhak Artzi (1920?–2003), a Beth Hatefutsoth titkárságának elnöke volt, majd dr. Zalman Abramov következett, és hogy mindketten a magyar zsidóság történelmi szerepét méltatták. Arye Dulzin (1913–1989), a Szochnut izraeli VB elnöke arról beszélt, hogy a magyar zsidóságnak milyen szerepe volt a cionizmus történetében.⁵²

A magyar delegáció számtalan egyéb protokolláris rendezvényen vett részt, majd visszalátogatott a Beth Hatefutsothba, ahol augusztus 7-én tudományos ülést tartottak a magyar zsidóság két háború közti történetéről. Az eseményen neves történészek tartottak előadást: Asher Cohen (1936–1996), Abraham Yaari, Raphael Vago, B. Weiker és Randolph L. Braham (1922–2018). 8-án a magyarok a Beth Hatefutsothban vettek részt búcsúvacsorán, majd ismét szimpóziumon adtak elő a magyar zsidók történetéről „az ókortól a modern időkig”. Itt Scheiber Sándor és Jacob Katz (1904–1998) professzorok tartottak előadásokat, és Emanuel Rackman elnökölt. Scheiber a zsidók Pannóniában való megjelenéséről beszélt, míg Katz a magyar és a lengyel jesivatípus különbségeit elemezte. A magyar delegáció augusztus 10-én visszautazott Budapestre.⁵³

Az év folyamán a kétoldalú kapcsolatok terén további lépésekre került sor. Naftali Krausz (1932–2018), a *Maariv* tudósítója meghívást kapott a budapesti Zsidó Múzeum új állandó kiállításának megnyitójára, Nathaniel Katzburg (1922–2006), Asher Cohen, Yitzhak Arad (1926–2021) és Yehuda Don (1930–) izraeli történészek pedig részt vettek a Budapesten megtartott, *A magyar zsidóság a XX. században* című konferencián.⁵⁴

1985 februárjában a Zsidó Világkongresszus delegációja látogatott Magyarországra és állami tisztségviselőkkel is találkozott. A delegációt elkísérte Moshe Gilboa, az izraeli külügyminisztérium diaszpóraposztjának vezetője, aki aktív szerepet játszott azokon a tárgyalásokon, amelyekben Izrael és Magyarország, illetve Magyarország és a világ zsidósága közti kapcsolatok megerősítése került szóba. A két ország közti diplomáciai kapcsolatok megszakítása óta ez volt az első alkalom, hogy

50 Küldöttség a Bét Hátefucot magyar történelmi kiállításának megnyitására. In: *Új Élet*, 39. (1984) 17. sz. 3. (1984. szeptember 1.)

51 Megnyílt a magyarajkú zsidóság történelmi kiállítása. In: *Új Kelet*, 1984. augusztus 7. 2., 11–12.

52 Uo.

53 Küldöttség a Bét Hátefucot magyar történelmi kiállításának megnyitására. In: *Új Élet*, 39. (1984) 17. sz. 3. (1984. szeptember 1.)

54 A magyar zsidóság a XX. században. Tudományos tanácskozás. In: *Új Élet*, 39. (1984) 17. sz. 5. (1984. szeptember 1.)

izraeli külügyminisztériumi osztályvezető hivatalos minőségében Magyarországon járt. Magyarország 1985 májusában első alkalommal vett részt a Jeruzsálemi Nemzetközi Könyvvásáron. Az esemény részeként Rapcsányi László a *Jeruzsálem* című kötetéért Szenes Hanna-díjban részesült. A fent említett kis lépések azt bizonyítják, hogy a kulturális kapcsolatok a diplomáciai elismerés hiányában is gördülékennyé tehetik két ország viszonyát.⁵⁵

Az 1980-as évek közepén már megkezdődött az enyhülés, de a kétoldalú kapcsolatok továbbra sem voltak problémáktól mentesek. Salgó László (1910–1985) budapesti főrabbi a *Jüdische Rundschauban* megjelent interjújában Izraelt az 1967-es háború agresszorának nevezte.⁵⁶ A magyar hatóságok megkönnyítették ugyan a két ország közötti ki- és beutazásokat, de egyes személyek tiltása 1988-ig megmaradt. Így járt például Menashe Ben Shlomo, aki Kolozsváron született Klein Alfréd néven és 1957–1960 között a budapesti izraeli követség másodtitkára volt. Az ő vízumkérelmét még 1987-ben is elutasították, és csak 1988-ban törölték az úgynevezett tiltónévjegyzékből.⁵⁷ Yona Rosent, akit Szenes Hannával együtt dobtak le a britek 1944 áprilisában, hogy harcoljon a faszizmus ellen, túlélte a háborút és Bukarestben is szolgálta diplomataként Izraelt, 1984-ben még „hírszerzőgyanusnak” minősítették, és csak 1987 szeptemberében törölték a tiltónévjegyzékből, „figyelembe véve a magyar és az izraeli KÜM tárgyalásokat, ill. a Konzuli Főosztály kérését”.⁵⁸

Az érdekképviselési irodák megnyitása, 1985–1989

A magyarországi pénzügyi-gazdasági helyzet javítása érdekében az 1980-as évek második felében szükségessé vált a külpolitikai nyitás. Ennek keretében került napirendre a kapcsolatok újrafelvétele és normalizálása Izraellel. 1985. szeptember 29-én az ENSZ Közgyűlésén – az izraeli külügyminisztérium kezdeményezésére – kezdődtek meg a tárgyalások Yitzhak Shamir (Jichák Sámir, 1915–2012) miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter és Várkonyi Péter (1931–2008) magyar külügyminiszter között. A kapcsolatok megszakítása óta ez volt az első találkozó a két ország külügyminiszterei között. Egy év múlva, 1986 szeptemberében, szintén az ENSZ Közgyűlésén újabb találkozóra került sor a két külügyminiszter között. Shamir ezen a megbeszélésen azt is felvetette, hogy Magyarország – Lengyelország példáját követve – fontolja meg kétoldalú érdekképviselési irodák (vagy konzulátusok) megnyitásának lehetőségét. Várkonyi óvatos volt, és azt válaszolta, hogy „készek megvitatni a felvetett javaslatokat”, ám további konkrétumokat nem árult el.⁵⁹

55 Govrin, 2009. 5–6.

56 Az interjú vagy április 2-án, vagy 12-én jelent meg. A külügyminisztériumi dokumentumban április 12. szerepel. Lásd: Feljegyzés Miklós elvtárs részére. 1981. május 26. Salgó László főrabbi nyilatkozata a *Jüdische Rundschaub*-nak (1981. április 12.) és Hollai Imre külügyminiszter-helyettes május 22-i levele. MNL OL XIX-A-21-a-M-11-2/1981. 2a.

57 ÁBTL 1.11.13. 0051-445-9. Menashe Ben-Shlomo.

58 ÁBTL 0051-518-4.

59 Govrin, 2009. 6.

A kapcsolatokat illetően, valamint abban a tekintetben, hogy „milyen lépésben haladjunk”, Budapesten számos dilemma fogalmazódott meg. 1987-ben Szűrös Mátyás, az MSZMP KB külügyekért felelős titkára a következőket fogalmazta meg egy rádióinterjúban: „...a diplomáciai kapcsolat újrafelvételének mérlegelésekor látnunk kell, hogy azok az okok, amelyek annak megszakításához vezettek, változatlanul fennállnak. Az alapos megfontolásra érdemes kérdésnek azonban számos történelmi, humanitárius összetevője is van.” Ezek között figyelembe kell venni az arab országokhoz fűződő hosszú távú kapcsolatokat, továbbá azt is, hogy „ma Izraelben több mint 200 ezer magyarul beszélő izraeli állampolgár él, közöttük nem kevesen megtartották magyar állampolgárságukat is. Tehát kötődésük szülőföldjükhöz, itt élő rokonaikhoz az idő múlásával alig csökkent. Érzékeljük, hogy a kulturális, humanitárius kapcsolatokban és a gazdasági kapcsolatokban felvetődő, többnyire konzuli jellegű problémák a jelenlegi keretek között egyre nehezebben oldhatók meg. Ezek megnyugtató rendezése és – mint említettem – gazdasági kapcsolatainknak a fejlesztése és azok megfelelő képviselője vagy annak szavatolása foglalkoztat bennünket valóban. Szeretném tehát hangsúlyozni, hogy ezek ilyen jellegű elgondolások, nem jelentenek a diplomáciai kapcsolat helyreállítását.”⁶⁰

A kétoldalú kapcsolatok erősödését jelezte, hogy a következő években növekedésnek indult a kereskedelmi forgalom, és a Magyarországra érkező izraeli turisták száma is jelentősen nőtt. Diplomáciai szempontból nagy jelentőségű volt, hogy 1987. május 6–8-án Budapesten tartotta ülését a Zsidó Világkongresszus Végrehajtó Bizottsága, amit az arab országok nem néztek jó szemmel. Két hónappal később, 1987 júliusában a magyar kormány meghívására Budapesten járt Edgar Bronfmant (1929–2013), a Zsidó Világkongresszus Végrehajtó Bizottság elnöke. Fogadta őt Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkára is. Kádár nem zárkózott el az Izraellel való kapcsolatfelvétel előtt, ugyanakkor kijelentette: az „csak egy hosszabb folyamat eredménye lehet”, és ahhoz Izraelnek is megfelelő magatartást kell tanúsítania.⁶¹ Grósz Károly miniszterelnök viszont – aki azokban a napokban, július 17–18-án Moszkvában találkozott Mihail Gorbacsovval, a Szovjet Kommunista Párt főtitkárával, és a megbeszélések során úgy tapasztalta, hogy a szovjet vezető nem támasztott akadályt a diplomáciai viszony fejlesztése vonatkozásában – kiállt a hivatalos kapcsolat felvétele mellett.⁶²

Miután a magyar kormány megkapta a szovjet jóváhagyást,⁶³ Magyarország és Izrael képviselői 1987. augusztus 9–12. között Bécsben, titokban találkoztak a két ország közti diplomáciai kapcsolat újrafelvételének megvitatására. A tárgyalásokon Izraelt Yeshayahu Anug (Jesajahu Anug, 1924–2007) külügyminisztériumi helyettes államtitkár, míg Magyarországot Görög János, a Külügyminiszté-

60 Hazánk, szomszédaink és a világ. A Szűrös Mátyással folytatott rádióbeszélgetésről. In: *Népszabadság*, 45. (1987) 35. sz. 3. (1987. február 11.)

61 J. Nagy, 2021. 609.

62 Govrin, 2009.

63 „A szovjetek 1987-ben megengedték, hogy tárgyaljunk, de kikötötték, hogy a diplomáciai kapcsolat helyreállításáról, konzuli kapcsolatokról, nagykövetségről szó sem lehet. Nem akarták, hogy mi ezzel precedenst teremtsünk.” Görög, 2000.

rium Nemzetközi Jogi Osztályának vezetője képviselte. A megbeszélések titokban zajlottak Svédország nagykövetsége könyvtárszobájában. „Hát mind a ketten gyanakodva néztünk egymásra, mert mindegyikünk sokkal rosszabbat várt a másiktól. (...) Végül nagyon hamar megtaláltam a közös hangot az izraeli küldöttség vezetőjével. (...) Anug osztrák származású volt, és 1945 óta nem járt Ausztriában. Miután átváltottam vele való beszélgetésemben osztrák németre, már a szünetben vicceket meséltünk egymásnak, és onnantól kezdve már tudtuk, hogy ez a dolog sínen van” – emlékezett vissza Görög János – jóval később – ezekre a tárgyalásokra.⁶⁴

Az irodák megnyitásáról szóló hivatalos dokumentumot Bernben, a svájci külügyminisztérium épületében írták alá 1987. szeptember 14-én. A ceremónián jelen volt Svájc elnöke, valamint a Bernben akkreditált izraeli és magyar nagykövet is.⁶⁵ Az irodák 1988. március 15-én nyíltak meg, a Magyar Érdekképviseleti Iroda a tel-avivi svéd nagykövetség épületében kapott helyet. Magyarország azt várta, hogy a kapcsolatfelvétellel jobb megítéléshez jut a nemzetközi pénzügyi világban, és jobban bevonják a nemzetközi tudományos-műszaki együttműködésbe.⁶⁶ A döntés, hogy a két ország érdekképviseleti irodát nyit, de nem veszi fel újra a diplomáciai kapcsolatokat, mindkét oldal számára egyfajta kompromisszumot jelentett.⁶⁷ Magyarország azzal érvelhetett az arab országok előtt, hogy a megállapodás nem jelenti a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét, a szocialista országok előtt pedig arra lehetett hivatkozni, mivel Magyarország nem vette fel a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel, nem bontotta meg a Varsói Szerződés egységét.⁶⁸

A megállapodás aláírásának napján Kovács László külügyminiszter-helyettes tájékoztatta az arab államok és a Palesztinai Felszabadítási Szervezet (PFSZ) Magyarországon akkreditált nagyköveteit, Irán nagykövétét pedig külön. Az arab nagykövetek reakciója „barátságtalan” volt, az egyetlen kivételt az egyiptomi nagykövet jelentette. Az arab államok elálltak több gazdasági együttműködéstől, jelentős veszteséget okozva ezzel Magyarországnak.⁶⁹

A diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele, 1989

1989. szeptember 18-án, két évvel a berni dokumentum aláírása után a két ország külügyminiszterei Budapesten kézjegyükkel látták el a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről szóló jegyzőkönyvet. Ez alatt a két év alatt a kapcsolatok minden területen szélesedtek. Izraeli miniszterek érkeztek Budapestre: 1988. május 8–9-én

64 Uo.

65 Uo.

66 J. Nagy, 2021. 610.

67 „...ők a maximumot akarták elérni, rögtön a teljes diplomáciai kapcsolatok helyreállítását, mi pedig azt mondtuk, hogy ezt csak lépésenként tehetjük meg. (...) Izraelnek ugyanúgy szüksége volt a diplomáciai viszonyra, mert Kelet-Európából senkivel nem voltak kapcsolatai. Mi törtük meg számukra a jeget. Nekik a kapcsolatok felvétele szintén nagyon fontos volt, mert jól tudták: ha velünk sikerül megállapodni, akkor nem állhatnak ellent sem a csehek, sem a lengyelek, sem az NDK-sok.” Görög, 2000.

68 Govrin, 2009. 9.

69 J. Nagy, 2021. 610.

Shimon Peres (Simon Peresz, 1923–2016) külügyminiszter, 1988. szeptember 14–15-én magánlátogatásra Jichak Shamir miniszterelnök,⁷⁰ 1989 februárjában Zevulun Hammer (1936–1998) vallásügyi miniszter, viszonzva Miklós Imrének, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének 1988-as izraeli látogatását.⁷¹

A diplomáciai áttörést 1989 áprilisában készítették elő. Kovács László külügyminiszter-helyettes 1989. április 12–16-án tett hivatalos látogatást a zsidó államban, ahol tárgyalt az izraeli külügyminisztérium képviselőivel. Kovács a kapcsolatfelvételtől szólva megjegyezte: „Addig még rengeteg a tennivaló, és a kapcsolatok újrafelvétele mindenképpen figyelembe kell venni a közel-keleti helyzet alakulását.”⁷² Kovács ugyanakkor beszámolt a magyar vezetés és a kormány politikai nézeteiben beállott változásokról. Elmondta, Magyarországon a közeljövőben a korábbi vezetés helyett független, demokratikus kormány jön létre, amely arra törekszik, hogy a lehető leggyorsabban integrálódjon az európai szervezetekbe, beleértve a Közös Piacot is, anélkül azonban, hogy a Varsói Szerződés tagországaihoz fűződő kapcsolatokat meggyengítenék. Javasolta gazdasági egyezmények megkötését, ami izraeli tárgyalópartnerei – Yeshayahu Anug helyettes államtitkár és Benjamin Netanyahu (Benjámin Netanjáhu) külügyminiszter-helyettes – szerint együtt járhat a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele. Az MTI híradása szerint „A magyar és az izraeli tárgyaló felek egyaránt úgy ítélik meg, hogy a két ország között 1967-ben megszakadt diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele jól szolgálná az együttműködés további, kölcsönös előnyökkel járó bővítését.” Az izraeli látogatás tapasztalatai alapján a magyar külügyminisztérium azt a következtetést vonta le, hogy a szükséges egyezményeket a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele után lehet csak aláírni – és így is történt.⁷³

1989. április 18-án Grósz Károly, az MSZMP főtitkára és Németh Miklós kormányfő Budapesten folytatott megbeszélést Yitzhak Shamir izraeli miniszterelnökkel a kapcsolatok továbbfejlesztéséről. A *Népszabadság* beszámolója szerint „mindkét részről hasznosnak értékelték a mind gyakoribb magas szintű találkozókat, elismerően szóltak az együttműködés különböző területein tapasztalható előrelépésről és megerősítették a kapcsolatok további bővítésére irányuló kölcsönös

70 A magyar sajtó szükségzaván tájékoztatott a látogatásról. Azt közölte először, hogy a közel-keleti helyzet rendezésében nézeteltérés van a két ország között, de mint Kovács László kijelentette: „az izraeli álláspont meghallgatása sem felesleges, még akkor sem, ha nyilvánvaló annak lényeges különbözősége a mi felfogásunktól. (...) Ugyanakkor az izraeli kormányfő látogatása alkalmat adott a magyar–izraeli kapcsolatok áttekintésére, a továbblépés lehetőségeinek feltárására is. Mint ismeretes, e kapcsolatoknak különös fontosságot ad az a körülmény, hogy Izraelben több mint 200 ezer a magyar származásúak száma, Magyarországon pedig Közép-Európa legnagyobb lélekszámú zsidó közössége él. Kapcsolattartásukat érezhetően megkönnyítette, hogy az egy esztendeje született megállapodásnak megfelelően az idén március óta a két országban érdekképviseleti hivatalok működnek. Jelentős az előrelépés a kulturális, a tudományos és a sportkapcsolatok területén is. Nem vagyunk elégedettek ugyanakkor a magyar–izraeli gazdasági kapcsolatok fejlődésével, a forgalom messze elmarad a lehetőségektől.” Tájékoztató az izraeli kormányfő magánlátogatásáról. In: *Népszabadság*, 46. (1988) 222. sz. 3. (1988. szeptember 16.)

71 Govrin, 2009. 9–10.; J. Nagy, 2021. 610–611.

72 Kovács László külügyminiszter-helyettes Izraelben. In: *Népszabadság*, 47. (1989) 87. sz. 2. (1989. április 14.)

73 Govrin, 2009. 9–10.; A diplomáciai viszony újrafelvétele kívánatos. Kovács László befejezte izraeli útját. In: *Népszabadság*, 47. (1989) 89. 1. (1989. április 17.)

készséget”.⁷⁴ Hazaérkezése után Shamir a jeruzsálemi rádióban úgy nyilatkozott, hogy Magyarország és Izrael már a legközelebbi jövőben helyreállítja a diplomáciai kapcsolatokat. A tárgyalásokon szintén részt vevő Dán Meridor igazságügyi miniszter az izraeli televízióban arra utalt, hogy „nem lehetett arra számítani, hogy azonnal megállapodás születik a viszony helyreállításáról”. Ugyanakkor az AFP hírügynökség Kovács László külügyminiszter-helyettes kijelentésével kapcsolatban, miszerint „Magyarország szeretné, ha Izrael megszüntetné a hátrányos kereskedelmi korlátozásokat Magyarországgal szemben”, kiemelte: Izraelben „kedvezményes kereskedelmi elbánást csak azoknak az országoknak biztosítanak, amelyekkel már diplomáciai viszonyban vannak”.⁷⁵

1989 őszén, az ENSZ Közgyűlés ülészakára készülve Horn Gyula külügyminiszter Budapestre hívta Moshe Arens (Móse Arensz, 1925–2019) izraeli külügyminisztert, hogy aláírják a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről szóló jegyzőkönyvet. Az aláírási ceremóniát 1989. szeptember 18-án tartották a sajtó jelenlétében. Horn Gyula nyilatkozataiban az esemény jelentőségét hangsúlyozta, aláhúзва, hogy az kifejezi a magyar társadalom és általában a magyarság egyetértését is. „Példa arra, hogy képesek vagyunk túllépni a múlt tévedésein és előítéletein.”⁷⁶ Horn kiemelte: az egyezmény „nem irányul egyetlen ország ellen sem.”⁷⁷ A Magyar Népköztársaság továbbra is jó viszonyt kíván ápolni az arab államokkal...”. Moshe Arens „történelmi jelentőségűnek” nevezte az okmányt.⁷⁸

Horn a *Népszabadságnak* adott interjúban kitért arra is, hogy az arab államokat nem érte váratlanul ez a lépés, továbbá „azt is figyelembe kell venni, hogy több tucat ország tart fenn egyidejűleg diplomáciai képviselőket Tel-Avivban és az arab országok fővárosaiban”. Utalt a nemzetközi változásokra is, arra, hogy a szocialista országok is közeledtek Izraelhez, „például a Szovjetunió már minket megelőzően is nagyon komoly érdeklődést mutatott Izrael iránt, kulturális, gazdasági és sok más területen is. (...) Én azt hiszem, hogy a Szovjetunió és többi szövetségünk

74 Grósz Károly és Németh Miklós megbeszélése Jichak Samirral. In: *Népszabadság*, 47. (1989) 91. sz. 1. (1989. április 19.)

75 Samir nyilatkozata. In: *Népszabadság*, 47. (1989) 92. sz. 3. (1989. április 20.)

76 Helyreállt a magyar–izraeli diplomáciai kapcsolat. In: *Népszabadság*, 47. (1989) 221. sz. 1., 3. (1989. szeptember 19.) Lásd még Horn másik kijelentését: „Néhány évvel ezelőtt, amikor megkezdődött az izraeli kapcsolatok normalizálásának megvitatását, alaposan áttanulmányoztuk az 1967-es dokumentumokat, és azt, hogy mi okozta a diplomáciai kapcsolatok megszakítását. Azt kell mondanom, hogy nem kizárólag ideológiai okok játszottak ebben szerepet, hanem az is, hogy nem voltunk megfelelően tájékozottak a háború részleteit és lefolyását illetően.” Idézi: Govrin, 2009. 10.

77 Az arab országok megnyugtatására Kovács László külügyi államtitkár sajtótájékoztatót tartott; „...többek között hangsúlyozta, hogy a magyar kormány mostani lépése nem jelent változást a közel-keleti válság rendezését szorgalmazó budapesti politikában, alapvető fontosságúnak tartjuk az átfogó rendezést, s a legmegfelelőbbnek az ENSZ nemzetközi konferenciájának összehívását. A magyar kormány támogatja a palesztin nép önrendelkezési jogát, beleértve az államalapítást is, érdekelt a magyar–arab kapcsolatok fejlődésében – mondta, emlékeztetve rá, hogy a közelmúltban elismertük a palesztin államot is.” Helyreállt a magyar–izraeli diplomáciai kapcsolat. In: *Népszabadság*, 47. (1989) 221. sz. 3.

78 Uo.

ezt beleillesztheti abba az új gondolkodásmódba és új külpolitikai gyakorlatba, amelyet Mihail Gorbacsov neve fémjelez.”⁷⁹

A jegyzőkönyv aláírása után nagykövetségek nyíltak Budapesten és Tel-Avivban. Bár az antiszemitizmus is megjelent a magyar közéletben és közbeszédben (így az első szabad választásokon győztes MDF-en belül is, amely magában foglalt egy nagyszámú, magát az urbánus értelmiség ellenében meghatározó értelmiségit is), a magyar állam *teljesen átpozicionálta magát* a zsidó állam alapító ideológiájával, a cionizmussal kapcsolatban. Mindezt jól mutatta az, hogy Antall József miniszterelnök 1990. július 8-án, a magyar zsidó mártírok emlékművénél elmondott beszédében világosan kimondta, hogy a magyar kormány a zsidó kivándorlást *legitim opcióként* fogja fel.⁸⁰ Ám nemcsak ez történt. Az 1975-ben hozott 3379. számú ENSZ-határozatot, amely diszkriminatívnak és rasszistának bélyegezte a cionista ideológiát, 1991-ben újratárgyalták. A szavazást megelőző ülésen felszólaló Antall az 1975-ös határozat eltörlése mellett érvelve a cionizmust a zsidóság nemzeti eszméjének nevezte. Ezzel a lépéssel Magyarország ismét felsorakozott azon nyugati államok közé, amelyek Izraellel normális és baráti viszonyt óhajtottak fenntartani.

Összegzés

A magyar–izraeli diplomáciai kapcsolatok felvételét megelőzte a két ország közötti kulturális kötődések megerősítése, amiben a magyarországi zsidó közösség és az Izraelben élő több tízezer magyar származású állampolgár fontos építőelemet jelentett. A diplomáciai kapcsolatok felvétele fokozatosan és a Szovjetunió (kvázi) engedélyével ment végbe, és ebben a folyamatban a Horn Gyula által vezetett Külügyminisztérium fontos szerepet játszott. „A magyar kormány szerint azért húzódtott mostanáig a kapcsolatok felvétele, mert azt a magyar fél a közel-keleti békefolyamat fejleményeihez kötötte. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a folyamat igencsak elhúzódhat, a magyar kormány úgy döntött: feltétel nélkül megteszi a döntő lépést” – tudósított az MTI.⁸¹ Ez a szöveg ugyan nem fedte teljesen az igazságot, ugyanakkor tükrözte a magyar külpolitika hezitálását és szándékát: közeledni akart olyan országokhoz, melyekhez korábban – éppen politikai okokból – nem volt szabad, ám várt a (szovjet) jóváhagyásra. A kapcsolatok újratemtése a saját helyzetét újrapozicionáló Magyarország fontos külpolitikai sarokkövének bizonyult. A magyar–izraeli viszonyrendszer nagy utat tett meg, és alig van olyan eleme, mely ne fejlődött volna tovább az elmúlt évtizedekben.

79 Horn: Új fejezetet nyithatunk. In: *Népszabadság*, 47. (1989) 221. sz. 3.

80 Antall József: *Magyar zsidó mártírok emlékművénél*. <https://antalljosef.igytortent.hu/beszedekek/politikai-beszedekek-interjuk/140-magyar-zsido-martirok-emlekmuvenel.html>.

81 *Helyreállították a magyar–izraeli diplomáciai kapcsolatokat*. MTI, 1989. szeptember 18. <https://rendszervaltass.mti.hu/Pages/News.aspx?date=19890918&ni=193506&ty=1>.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

ÁBTL

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest)

MAOIH Levéltára

Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség Levéltára (Budapest)

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

2. Kiadott források és szakirodalom

Cvi-haplaot

1984–1989 *Cvi-haplaot*. – *A csodaszarvas. I. A magyar költészet kincsestára. II. Mai magyar költők antológiája. III. Zsidó sors a magyar költészetben.* Tel-Aviv, 1984, 1988, 1989.

Dávid tornya

1992 *Dávid tornya. Modern héber költők.* Vál., utószó, jegyz. Itámár Jáoz-Keszt. Bp., 1992.

Dombi

2020 Dombi Gábor: *Osztályellenségek. Az 1951-es budapesti kitelepítés zsidó áldozatai.* Bp., 2020.

Eichmann in Hungary

1961 *Eichmann in Hungary: Documents.* Ed.: Lévai, Jenő. Bp., 1961.

Eichmann in Ungarn

1961 *Eichmann in Ungarn. Dokumente.* Hrsg. v. Lévai, Jenő. Bp., 1961.

Erez

1992 Erez, Cvi: A budapesti Gorkij-fasor jelenti Jeruzsálemnek. Az izraeli külügyminisztérium dokumentumaiból. In: *Világosság*, 33. (1992) 10. sz. 794–799.

Frojimovics

2015 Frojimovics Kinga: A Bricha kezdetei Magyarországon (1945 nyara – 1946 márciusa). In: *Korunk*, 26. (2015) 5. sz. 63–71.

Garai

1979 Garai, George: *The Policy towards the Jews, Zionism and Israel of the Hungarian Communist Party.* [PhD Thesis. The London School of Economics and Political Science.] London, 1979.

Govrin

1988 Govrin, Yosef: *Israeli–Soviet Relations, 1953–1967: From Confrontation to Disruption.* London, 1988.

2007 Govrin, Yosef: One Step at a Time: Israeli–Hungarian Relations, 1967–1989. In: *Israel Journal of Foreign Affairs*, 1. (2007) 2. sz. 107–118. DOI: <https://doi.org/10.1080/23739770.2007.11446263>.

2009 Govrin, Josef: Egyszerre csak egy lépés. Izraeli–magyar kapcsolatok, 1967–1989. In: *Nemzet és Biztonság*, 2. (2009) 7. sz. 3–12.

2011 Govrin, Yosef: *Israel's Relations with the East European States: From Disruption to Resumption.* London, 2011.

Görög

2000 Titkos kiegyezés a padlásszobában. Interjú Görög János volt izraeli magyar nagykövettel [készítette: Lukács András – Fülöp Ottilia]. In: *Hetek*, 4. (2000) 20. sz. (2000. május 13.)

Herf

1994 Herf, Jeffrey: East German Communists and the Jewish Question: The Case of Paul Merker. In: *Journal of Contemporary History*, 29. (1994) 4. sz. 627–661.

D. Kardos

1984 D. Kardos Éva: *Makótól Jeruzsálemig*. Bp., 1984.

Kovács

2003 Kovács András: Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. In: *Múlt és Jövő*, 14. (2003) 3. sz. 5–39.

2019 Kovács András: *A Kádár-rendszer és a zsidók*. Bp., 2019.

Laqueur

1956 Laqueur, Walter Z.: The Oren Case: A Fellow-Traveler Comes Home. In: *Commentary*. <https://www.commentary.org/articles/walter-laqueur/the-oren-case-a-fellow-traveler-comes-home/>.

Lénárt

2022 Lénárt András: Izrael. In: *Egy világraszóló történet. Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve*. Szerk.: Kecskés D. Gusztáv – Scheibner Tamás. Bp., 2022. 553–568.

Lukács–Fülöp

2000 Lukács András – Fülöp Ottilia: Hullámozó barátság. In: *Hetek*, 4. (2000) 20. sz. (2000. május 13.)

J. Nagy

2021 J. Nagy László: Magyarország és a Közel-Kelet (az arab országok és Izrael), 1947–1989. In: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Szerk.: Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós. Bp., 2021. 591–613. (Magyar Történelmi Emlékek. Kézikönyvek.)

Novák

2018 Novák Attila: Izrael–Magyarország. Változó idők, hullámozó kapcsolatok. Az izraeli-magyar diplomáciai kapcsolatok rövid története. In: *Egység*, 28. (2018) 109. sz. 7–9.

2020 Novák Attila: „A marxizmus-leninizmust is sok vonatkozásban átalakították...” Ismeretlen állambiztonsági dokumentum a magyar–izraeli kapcsolatokról és az Új Gazdasági Mechanizmusról (Budapest, 1967. április). In: *Continuum Blog* [Az NKA tudományos platformja], 2020. <https://www.ludovika.hu/blogok/continuumblog/2020/11/10/a-marxizmus-leninizmust-is-sok-vonatkozasban-atalakitottak/>.

2021 Novák Attila: Sarokkövek a magyar jisiv életében. In: *A Kárpát-medencétől a Földközi-tengerig. A magyar anyanyelvű izraeliek története*. Szerk.: Szalai Anna. Bp., 2021. 825–838.

2023a Novák Attila: Szovjet „tudástranszfer” kelet felé. Magyarország és a zsidó állam kapcsolatai (1948–1967). In: *Élet és Irodalom*, 67. (2023) 15. sz. 8–9.

2023b Novák Attila: Szeretetsomagból export. A magyar ortodox zsidóság szentföldi kóserkonzerv-akciója (1948–1957). In: *Betekintő*, 17. (2023) 3. sz. 63–87. DOI: 10.25834/BET.2023.3.3

Patt–Berkowitz

2010 *“We are Here”. New Approaches to Jewish Displaced Persons in Postwar Germany*. Eds.: Patt, Avinoam J. – Berkowitz, Michael. Detroit, 2010.

Ram

1984 Ram, Uri et al.: *The Story of the Jews in Hungary*. Tel-Aviv, 1984.

Rapcsányi

1984 Rapcsányi László: *Jeruzsálem*. Bp., 1984.

Ro'i

2018 Ro'i, Yaacov: Soviet Policies and Attitudes toward Israel, 1948–1978: Overview. In: *Soviet Jewish Affairs*, 8. (1978) 1. sz. 35–45. DOI: 10.1080/13501677808577276.

Shlaim

2004 Shlaim, Avi: Israel between East and West, 1948–56. In: *International Journal of Middle East Studies*, 36.(2004) 4. sz. 657–673.

Stauber

2022 Stauber, Roni: *Diplomatia batzel hazikaron. Yisrael ve Germaniya ha-maaravit, 1953–1965. (Diplomacy in the Shadow of the Memory. Israel and West Germany, 1953–1965)*. Yerushalayim, 2022.

Timm

2006 Timm, Angelika: Ideology and Realpolitik: East German Attitudes towards Zionism and Israel. In: *Journal of Israeli History*, 25. (2006) 1. sz. 203–222. DOI: <https://doi.org/10.1080/13531040500503039>.

Vago

1995 Vago, Raphael: Jews, Judaism and Zionism in Hungary 1945–1953. In: *Hungarian Studies*, 10. (1995) 99–107.

Zombory

2019 Zombory Máté: Hidegháborús státuszversengés. A Magyar Népköztársaság és a háborús bűnperek második hulláma. In: *Múltunk*, 64. (2019) 2. sz. 14–54.

ATTILA NOVÁK

LONG MARCH, LOOPHOLES EXPLOITED

THE HISTORY OF HUNGARIAN–ISRAELI DIPLOMATIC RELATIONS UNTIL THE RESUMPTION OF DIPLOMATIC RELATIONS

This study examines the history of diplomatic relations between Hungary and Israel. Relations were established early on, with Hungary recognising the State of Israel and establishing diplomatic missions in Budapest and Tel Aviv. In the early days, the Israeli side was interested in Jewish emigration, while the Hungarians did not pursue such easily identifiable interests. At the same time, in the shadow of Soviet policy, the two countries' relations were unable to develop, even though economic relations existed. The Israeli diplomatic corps in Hungary was under constant police surveillance, and in 1967, following the Soviet example, the Hungarian state severed its relations with the Jewish state. The revival of relations had to wait until the 1980s, when – in addition to the initial cultural contacts – diplomatic relations were re-established, leading to full diplomatic relations in September 1989, thanks to the Gorbachev opening and the initiative of the Hungarian diplomatic leadership.